

O'LMAS UMARBEOVNING "YOZ YOMG'IRI" QISSASI POETIKASI: SYUJET, KOMPOZITSIYA VA BADIY TASVIR VOSITALARI

Abdumalikova Jasmina Baxtiyor qizi

Termiz davlat universiteti talabasi

Annotatsiya: Mazkur maqolada O'lmas Umarbekovning "Yoz yomg'iri" qissasining poetik xususiyatlari tahlil qilinadi. Asarning syujet qurilishi, kompozitsion yaxlitligi hamda yozuvchi qo'llagan badiiy tasvir vositalari adabiyotshunoslik mezonlari asosida o'rganiladi. Muallif voqealarni retrospektiv usulda bayon etish orqali qahramonlarning ruhiy olamini chuqur ochib beradi. Qissada detektiv syujet, psixologik tahlil, peyzaj, portret, dialog, ichki monolog va badiiy detal kabi poetik unsurlar uyg'unlashib, asarning g'oyaviy-badiiy mukammalligini ta'minlaganligi ilmiy dalillar asosida yoritiladi. Tadqiqot davomida asardan olingan iqtiboslar orqali yozuvchining badiiy mahorati ochib beriladi.

Kalit so'zlar: poetika, syujet, kompozitsiya, badiiy detal, peyzaj, portret, dialog, ichki monolog, psixologizm, retrospektiv syujet, detektiv unsur.

XX asr o'zbek nasri taraqqiyotida inson ruhiyatini badiiy tadqiq etish, murakkab xarakterlarni yaratish va hayot haqiqatini estetik talqin qilish masalalari alohida o'rin egallaydi. Bu jarayonda O'lmas Umarbekov o'ziga xos ijodiy uslub yaratgan yozuvchilardan biri hisoblanadi. Uning qissalarida voqelik tashqi hodisalar orqali emas, balki inson qalbida kechayotgan ruhiy kurashlar vositasida ochib beriladi. Shu jihatdan "Yoz yomg'iri" qissasi yozuvchi ijodining eng yetuk namunalaridan biridir. Adabiyotshunoslikda poetika badiiy asarning ichki tuzilishi, syujeti, kompozitsiyasi, obrazlar tizimi hamda tasvir vositalarining o'zaro uyg'unligini o'rganuvchi muhim ilmiy yo'nalish hisoblanadi. Har qanday badiiy asarning estetik qiymati aynan shu unsurlar qay darajada uyg'unlashganligi bilan belgilanadi. O'lmas Umarbekov ham voqealarni oddiy bayon etish bilangina cheklanmay, ularni murakkab kompozitsion tizim asosida quradi.

Natijada o'quvchi voqealarning tashqi ko'rinishidan ko'ra ularning ichki mohiyatini anglashga intiladi.

“Yoz yomg'iri” qissasi poetikasining asosiy xususiyati shundaki, unda detektiv voqea psixologik drama bilan uyg'unlashgan. Muallif dastlab kitobxonni qotillik voqeasi bilan yuzlashtiradi, keyinchalik esa ana shu fojeaga olib kelgan ruhiy va ijtimoiy omillarni bosqichma-bosqich ochib boradi. Bu esa syujetning o'ziga xos dinamikasini yuzaga keltiradi. Qissaning ilk sahifalaridanoq o'quvchi favqulodda vaziyatga duch keladi: *“Ayol nafas olmas edi... — O'ldirib ketishganga o'xshaydi...”*¹ Mazkur epizod asar ekspozitsiyasining o'ziga xosligini belgilaydi. Muallif voqealarni odatdagi ketma-ketlik asosida emas, balki eng keskin nuqtadan boshlaydi. Natijada kitobxonda “Bu ayol kim?”, “Uni kim o'ldirdi?”, “Fojeaga nima sabab bo'ldi?” kabi savollar tug'iladi. Ana shu savollar syujetning harakatlantiruvchi kuchiga aylanadi.

Yozuvchi qahramonlarning ruhiy olamini tasvirlashga ham alohida e'tibor beradi. Ayniqsa Rahim Saidov obrazida insonning oilaviy hayot, muhabbat, vijdon va mas'uliyat o'rtasidagi ichki kurashi nihoyatda tabiiy aks ettirilgan. Qahramonning quyidagi fikrlari uning xarakterini ochishda muhim ahamiyat kasb etadi: *“Oiladagi urish-janjall bamisoli daraxtning ichidagi qurt... bir kun uning asosi bo'lgan muhabbatni kemirib tashlaydi.”*² Bu o'rinda yozuvchi oddiy tashbeh vositasida oilaviy munosabatlarning mohiyatini chuqur falsafiy mazmunda ifodalaydi. Daraxt va qurt obrazi keyinchalik yuz beradigan fojeaning ramziy ishorasi vazifasini bajaradi.

Kompozitsiya badiiy asardagi voqealar, obrazlar va tasvir vositalarining muayyan g'oya atrofida mantiqiy tartibda joylashtirilishidir. O'lmas Umarbekov “Yoz yomg'iri” qissasida kompozitsiyani nihoyatda puxta quradi. Asarda voqealar oddiy ketma-ketlikda emas, balki dramatik va psixologik izchillik asosida rivojlantirilgan. Muallif har bir voqeani keyingi hodisalar bilan uzviy bog'lab, kitobxonni muttasil mushohada qilishga undaydi. Qissaning kompozitsion qurilishi ekspozitsiya, tugun, voqealar rivoji,

¹ Yoz yomg'iri. — Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti, 1984.

² Yoz yomg'iri. — Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti, 1984

kulminatsiya va yechim kabi an'anaviy unsurlarni o'z ichiga olsa-da, ular yangicha badiiy yechim orqali namoyon bo'ladi. Ayniqsa, voqealarning fojidan boshlanishi va keyinchalik uning sabablarini ochib borish usuli kompozitsiyaga detektiv ruh bag'ishlaydi. Shu sababli kitobxon voqealarni faqat kuzatmaydi, balki tergovchi singari haqiqatni izlashga intiladi. Kompozitsiyada Rahim Saidov obrazi markaziy o'rin egallaydi. Boshqa qahramonlar ham aynan uning xarakterini ochishga xizmat qiladi. Munisxon oilaviy baxt va mehr timsoli sifatida namoyon bo'lsa, tergovchi Sobir Aliyev voqealarning obyektiv baholanishini ta'minlovchi obrazdir. Natijada qissadagi har bir obraz umumiy kompozitsion yaxlitlikni ta'minlashga xizmat qiladi.

Yozuvchi ichki monologlardan ham samarali foydalanadi. Rahim Saidovning o'zini aybdor his qilishi, o'tmishni eslashi, vijdon azobi bilan kurashishi kompozitsiyaning psixologik qatlamini boyitadi. Ayniqsa, Munisxonning vafoti haqidagi xabarni eshitganidan keyingi ruhiy holat asarning emotsional cho'qqisini tashkil etadi.

Qissada tush motivining qo'llanishi ham kompozitsiyaning muhim poetik vositalaridan biridir. Rahim Saidov tushida Munisxonni ko'radi. Bu lavha keyinchalik yuz beradigan fojeaning ramziy ishorasi bo'lib xizmat qiladi. Demak, tush voqealar rivojini oldindan sezdiruvchi kompozitsion detal vazifasini bajaradi. Kompozitsiyaning yana bir muhim jihati — vaqt va makon uyg'unligidir. Asarda Toshkent shahri, ilmiy muassasa, oila muhiti va tergov jarayonlari bir-biri bilan uzviy bog'langan holda tasvirlanadi. Bu esa voqealarning hayotiylikini kuchaytiradi. Shunday qilib, "Yoz yomg'iri" qissasining kompozitsiyasi o'zining yaxlitligi, drammatizmi va psixologik chuqurligi bilan ajralib turadi. Muallif voqealarni shunday joylashtirganki, har bir epizod keyingisining mantiqiy davomi sifatida namoyon bo'ladi. O'lmas Umarbekov qissaning badiiy ta'sirchanligini oshirish maqsadida turli tasvir vositalaridan mahorat bilan foydalangan. Ularning orasida dialog, portret, peyzaj, ichki monolog, badiiy detal, ramz va psixologik tasvir alohida o'rin tutadi. Asarda dialoglar qahramon xarakterini ochishda muhim vosita hisoblanadi. Rahim Saidov va Munisxon o'rtasidagi suhbatlar ularning dunyoqarashi, hayotga munosabati va oilaviy muammolarini tabiiy ravishda ifodalaydi. Muallif ortiqcha izoh bermasdan, dialoglar orqali obrazlarning ruhiy holatini ochishga erishadi. Ichki monologlar qissaning psixologik

ta'sirini kuchaytiradi. Rahim Saidovning o'z-o'zi bilan kurashi, qilgan ishlari ustidan iztirob chekishi kitobxonni qahramon ruhiyati bilan yaqinlashtiradi. Natijada qahramonning kechinmalari kitobxon uchun ishonarli va tabiiy ko'rinadi. Portret tasviri ham qissada muhim poetik vazifani bajaradi. Muallif tashqi qiyofani tasvirlash orqali qahramonning ichki dunyosini ham ochib beradi. Munisxonning go'zalligi, Rahim Saidovning holdan toygan qiyofasi yoki tergovchi Sobir Aliyevning jiddiyligi portret vositasida ifodalanadi. Peyzaj tasvirlari ko'pincha qahramon ruhiyati bilan uyg'unlashgan holda beriladi. Tabiat manzaralari voqealarning hissiy ohangini kuchaytiradi. Ayniqsa, yoz yomg'iri obrazi ramziy ma'no kasb etib, poklanish, armon va fojeani anglatadi. Shu jihatdan asar nomining o'zi ham poetik ramz sifatida namoyon bo'ladi.

Muallif badiiy detallardan ham unumli foydalanadi. Uzuk, sigaret, laboratoriya, tush lavhalari kabi detallar voqealarni rivojlantirish bilan birga qahramonlarning ruhiy holatini ham ifodalaydi. Ayniqsa, **uzuk** detali oddiy taqinchoq emas, balki oilaviy munosabatlar, mehr va tushunmovchilik ramzi sifatida talqin qilinadi. Shuningdek, psixologizm qissaning eng muhim poetik belgilaridan biridir. Yozuvchi qahramonlarning tashqi harakatlaridan ko'ra ularning ichki iztiroblarini tasvirlashga ko'proq e'tibor qaratadi. Shu sababli asar kitobxonda kuchli hissiy ta'sir uyg'otadi.

O'lmas Umarbekovning **“Yoz yomg'iri”** qissasi o'zbek nasrining poetik jihatdan yetuk namunalaridan biridir. Asarda syujetning izchil va dramatik qurilishi, kompozitsiyaning yaxlitligi hamda badiiy tasvir vositalarining mohirona qo'llanishi yozuvchining yuksak badiiy mahoratini namoyon etadi. Muallif detektiv syujetni psixologik tahlil bilan uyg'unlashtirib, inson ruhiyatidagi murakkab kechinmalarni ishonarli tasvirlashga erishgan. Qissada har bir detal, har bir dialog va har bir tasvir muayyan badiiy vazifani bajaradi. Shu bois asar nafaqat qiziqarli syujetga, balki chuqur falsafiy va ma'naviy mazmunga ham ega. **“Yoz yomg'iri”** qissasi bugungi kitobxonni ham insoniy munosabatlar, oila, mas'uliyat va vijdon haqida mushohada yuritishga undaydi.

Xulosa qilib aytganda, qissaning poetikasi syujet, kompozitsiya va badiiy tasvir vositalarining uyg'unligi asosida shakllangan bo'lib, bu jihatlar O'lmas Umarbekovning o'zbek nasri taraqqiyotidagi munosib o'rnini yana bir bor tasdiqlaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Yoz yomg'iri. – Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti, 1984.
2. Izzat Sulton. *Adabiyot nazariyasi*. – Toshkent: O'qituvchi, 1980.
3. Hotam Umurov. *Badiiy ijod asoslari*. – Toshkent: O'qituvchi, 2001.
4. Dilmurod Quronov. *Adabiyotshunoslikka kirish*. – Toshkent: Akademnashr, 2018.
5. Ozod Sharafiddinov. *Ijodni anglash baxti*. – Toshkent: Ma'naviyat, 2004.